

Človekovo dostojanstvo v tehnološko naravnem svetu

Vloga ustavnih sodišč

Prof. dr. (*Cantab.*) Ineta Ziemele

Predsednica, Ustavno sodišče Latvije

Uvod

1. Spoštovani visoki gostje ...
2. [Zelo sem vesela, da sem danes tukaj z vami!]
3. V veliko čast mi je, da sem danes lahko tukaj in z vami praznujem dan ustavnosti Republike Slovenije. Predsedniku sodišča, dr. Rajku Knezu, bi se želela zahvaliti za prijazno povabilo, naj vas na slovenskem Ustavnem sodišču nagovorim ob tej slovesni priložnosti. Naši dve sodišči sta razvili tesne in tople odnose. Takšni odnosi so bistveni gradnik dialoga med evropskimi ustavnimi sodišči. Naši dve sodišči delita enake vrednote in se soočata z enakimi izzivi.
4. Ali smo na te izzive pripravljeni? Danes bom najprej pojasnila, da morajo biti ustavna sodišča pripravljena na zunanje izzive, kot so nove tehnologije in njihov vpliv na osnovne vrednote in načela. Hkrati se morajo ustavna sodišča zavedati tudi razpoložljivih in praktičnih orodij, ki se jih lahko poslužijo pri odzivanju na te nove izzive.
5. V samo središče [srce] našega liberalnega sveta je umeščena ena izjemna vrednota – dostojanstvo vsakega človeškega bitja. Ali smo prepričani, da bo to dostojanstvo ostalo v središču naših skupnih vrednot v tem svetu, ki ga sama rada poimenujem post-liberalen tehnološko naravnani svet? V tem pogledu je zasebnost ključen element človekovega dostojanstva. Gre za nujen del posameznikove samouresničitve, ki je ena od gonilnih sil evolucije. Ali to, da tehnologija zmanjšuje našo zasebnost ali nas celo prepričuje, da je ta nekaj preživetega, ne vpliva tudi na posameznikovo samouresničitev? Ali imamo stvari še pod nadzorom? Svet okrog nas morda ve več o nas, kot vemo mi sami. Nekdo tretji lahko poseduje naše osebne podatke na taki ravni, da se najprej pojavi dvom v samo možnost obstoja pravice do zasebnosti, v končni posledici pa tudi človekovega dostojanstva. Zato se moramo vprašati – kakšna je resnična vloga ustavnih sodišč, ko se človekovo dostojanstvo sooča z novimi izzivi?

Splošni kontekst

1. Ko je Skupščina Republike Slovenije 23. decembra 1991 sprejela Ustavo Republike Slovenije, je to pomenilo nov začetek za slovenski narod in vašo državo.

2. Podobno je bila tranzicija Latvije k popolni neodvisnosti, ki jo je izgubila leta 1940, zaključena 21. avgusta 1991. Latvija je ponovno uveljavila svojo Ustavo iz leta 1922 in kmalu bomo praznovali 100. obletnico naše Ustave. Od takrat sta naši državi utrjevali demokratične procese in vladavino prava. Tranzicija iz socialističnih oziroma totalitarnih družb v demokratični ni bila lahka in ustavni sodišči sta pri tem v naših družbah odigrali pomembni in stabilizirajoči vlogi.
3. Ustava je hrbtenica državnosti. V njej je zgoščena volja ljudstva po lastni državi. To voljo in predanost državi moramo stalno ohranjati, negovati in udejestvovati. Ustava je vsakodnevno orodje sodišč in sestavni del procesa ohranjanja vere ljudstva v njegovo državo.

Človekovo dostojanstvo – izzivi v tehnološko naravnem svetu

4. 21. stoletje je k nam prišlo skupaj z ugotovitvijo, da tehnologija, še zlasti digitalna tehnologija, ne odpira le novih možnosti za posameznike in družbe, ampak naj bi tudi zameglila meje dopustnih ravnanj in ključnih institutov, ki smo jih kot demokratične družbe razvili v 20. stoletju, ali pa naj bi te celo postavila pod vprašaj.
5. Liberalizem, ki se je v 20. stoletju utrdil kot ena vodilnih ideologij v demokratičnem svetu, se postavlja pod vprašaj. Nove tehnologije, še zlasti internet, so te spremembe olajšale, kolikor jih niso celo same izzvale. Medtem ko smo upali, da bo internet postal nov javni prostor, kjer se bodo lahko srečevala vsa mnenja, nas danes družabna omrežja, ki jih usmerjajo algoritmi, med drugim postavljajo v mehurčke, ki v svoji skrajni izpeljavi preprečujejo transparentno in vse vključujočo razpravo.
6. Internet je osvetlil obstoj mnogoterih deležnikov v modernih družbah in dejstvo, da država med temi deležniki ni več najbolj vplivna. Poudariti želim, da se mora država, dokler jo človeška družba dojema kot svojo najbolj primerno organizacijsko obliko, med drugim prilagajati spremenjenim načinom človeške komunikacije. Pomembno je, da se spomnimo, da je bil zgodovinsko gledano namen izbire države kot najbolj primerne oblike organiziranja človeštva v zagotovitvi mehanizma, ki bo omogočil največjo možno uresničitev notranjega jaza vsake osebe. Temeljne vrednote človekovih pravic, kot sta človekovo dostojanstvo in enake pravice, so bile izoblikovane prav zato, ker so ujele človekovo naravo v smislu našega nagona po stalnem osebostnem razvoju, po uresničevanju in po doseganju ciljev. To je mogoče, kjer se spoštujejo človekovo dostojanstvo in enake možnosti.
7. Dve novejši zadevi latvijskega Ustavnega sodišča sta pokazali, da načelo človekovega dostojanstva ni neka fantazmagorična kategorija, ampak je lahko tudi povsem praktično uporabljivo. Latvijska Ustava tako določa da »država varuje človekovo čast in dostojanstvo. [...]«¹ Preambula latvijske Ustave določa, da »je Latvija kot demokratična [...] država utemeljena na vladavini prava in spoštovanju

¹ Člen 95 Ustave Republike Latvije.

- človekove časti in dostojanstva[...].² V eni od omenjenih zadev je sodišče človekovo čast obravnavalo v kontekstu pravice živeti v ugodnem okolju.³ Pravica živeti v ugodnem okolju v prvi vrsti varuje možnost posameznika, da živi v okolju, kjer lahko deluje in se razvija na način, ki je skladen s človekovim dostojanstvom. V drugi zadevi pa se je sodišče sklicevalo na človekovo dostojanstvo kot eno izmed univerzalnih vrednot, na katerih temelji Latvija kot demokratična in pravna država.⁴ V tej zadevi je sodišče odločilo, da je treba človekovo dostojanstvo varovati tudi po posameznikovi smrti.
8. Kot vidimo, je šlo za vnovično potrditev stališča, da človekovo dostojanstvo in vrednost vsakega posameznika tvorita bistvo človekovih pravic. V demokratični pravni državi morajo zato tako zakonodajalec, ko pravne norme sprejema, kot tudi tisti, ki pravne norme uporabljajo, spoštovati človekovo dostojanstvo.⁵ Latvijsko Ustavno sodišče je odločilo, da sta demokracija in človekovo dostojanstvo dve medsebojno odvisni vrednoti, ki druga drugo krepita.⁶
 9. Kako naj to načelo deluje v novem okolju, ki se hitro razvija in v katerem tehnologije ustvarjajo vedno nove možnosti za posameznike, vlade in podjetja, da zbirajo in analizirajo osebne podatke? Analitični sistemi zbirajo informacije o naših osebnih izbirah, interesih in intimnih preferencah.
 10. Čeprav tehnološka orodja našim družbam prinašajo velike koristi, jih hkrati delajo tudi vse bolj ranljive. Kibernetični prostor, ki je nehierarhičen sistem brez oprijemljivih kontrolnih točk, ustvarja platformo, na kateri lahko hekerji in analitični sistemi v veliko večji meri kot mi uživajo svoje pravice do zasebnosti, ker so anonimni. Dejstvo je, da je naše družbe in družbena ravnanja lahko manipulirati. Francoski *Conseil d'Etat* je opazil, da: »je glavni izziv v dejstvu, da so digitalne tehnologije po svoji naravi ambivalentne v smislu, da ponujajo posameznikom in organizacijam nove prostore in kanale za uresničevanje njihovih svoboščin. V nasprotju s splošnim prepričanjem in drugače kot pri drugih vrstah tehnologij te ambivalentnosti ni mogoče zreducirati na preprosto tehtanje koristnih in škodljivih možnosti uporabe digitalnih tehnologij. Digitalne tehnologije niso poslušni sistemi [...].«⁷
 11. V okviru klasičnega liberalnega pogleda 20. stoletja je bila vrednota zasebnosti, tako trdim, bistven element človekovega dostojanstva. Veljala je za del posameznikove samouresničitve, ki je ena od gonilnih sil evolucije. Ali smo v post-liberalnem, tehnološko naravnem svetu še gospodarji svojega notranjega jaza? V svetu algoritmov, ki uporabljajo naše podatke, se porajajo vprašanja glede dometa pravice do zasebnosti, ki lahko pomenijo tudi razumen povod za razmislek o spremembah koncepta človekovega dostojanstva.

² Preambula Ustave Republike Latvije, odst. 4.

³ Odločba Ustavnega sodišča Republike Latvije z dne 19. decembra 2017 v zadevi št. 2017-02-03, tč. 19.1.

⁴ Odločba Ustavnega sodišča Republike Latvije z dne 5. marca 2019 v zadevi št. 2018-08-03, tč. 11.

⁵ Odločba Ustavnega sodišča Republike Latvije z dne 19. decembra 2017 v zadevi št. 2017-02-03, tč. 19.1.

⁶ Prav tam.

⁷ Temeljne pravice v digitalni dobi: letno poročilo 2014. Conseil d'Etat, 2014, str. 33.

12. Na splošno velja, da se zakoni spreminjajo v skladu s spremembami digitalnih tehnologij. Vendar moramo ustvariti pravo ravnotežje med temeljnimi pravicami na eni in digitalnimi inovacijami na drugi strani. »Te tehnologije pa hkrati zbujejo vprašanja glede veljavnosti določenih pravnih pojmov, ki so bili vzpostavljeni pred njihovim pojavom, in glede učinkovitosti instrumentov, ki so na voljo državnim organom.«⁸
13. To me je torej pripeljalo do vloge ustavnih sodišč in posebnega pomena načela pravne države v času stalnih sprememb. Trdim, da postane vloga ustavnih sodišč še pomembnejša. Osvetlila bom le nekatere posamične vidike. Kot prvega bom izpostavila vidik močnih sodišč kot sredstva za odvracanje groženj demokratičnim vrednotam in kot drugega vidik transparentnih sodišč kot pomembnega sredstva za uresničitev demokratičnih vrednot in pomen države kot načina človekovega organiziranja.

Vloga sodstva (in ustavnih sodišč)

14. V okviru [vojaške] obrambe je pojem odvracalnega učinka opredeljen kot odvracanje koga s tem, da se ga prepriča, da bi bil napad povezan z visokimi stroški, ker se je nasprotna stranka sposobna ustrezno odzvati, in z verodostojnim sporočilom, da se bo tudi dejansko odzvala, če bo to potrebno.
15. Tudi ustavna sodišča imajo določeno odvracalno funkcijo. Prek zagotavljanja vladavine prava in demokratičnih vrednot, v smislu, da morajo ustavna sodišča presojati zakone, ki skušajo ujeti spreminjajoče se družbene odnose v tehnološko naravnem svetu, sodišča opravljajo določeno vlogo pri odvracanju možnih groženj, ki jih pomeni uporaba tehnologije za poseganje v naše pravice do zasebnosti in svobodno voljo. Tudi sodišča so deležniki, ki z ustvarjanjem transparentnih sistemov, ki določajo, kaj je v demokratični družbi sprejemljivo in kaj ne, oblikujejo nacionalno in mednarodno okolje.
16. Eden od elementov hibridnega vojskovanja je vplivanje na družbo, tako da ta izgubi zaupanje v svoje ključne institucije in jim več ne verjame. Naloga ustavnih sodišč je, da ohranjajo zaupanje v pravno državo s tem, da kritično branijo pravice državljanov. Naša odgovornost je, da krepimo demokratične vrednote v naši družbi in s tem dvigujemo raven zaupanja v državo in prispevamo k odpornosti naše družbe, kar je oblika odvracanja z onemogočanjem (*deterrence by denial*). To je tudi zdravilo za populistične pristope k reševanju groženj ali zgolj negotovosti, ki so posledica dinamične evolucije naših družb. Če ljudje ne verjamejo, da pravni sistem dela za njih, jih to dela manj odporne. Odpornost je dolgoročen projekt za premagovanje bodočih ranljivosti. Zato moramo narediti domačo nalogo in naše družbe še bolj okrepiti z določanjem meja [dopustnega] z jasnimi pravili in pravnimi odzivi. Kot sem že omenila, se pravo spreminja skupaj z razvojem tehnologij. Vendar lahko zakonodajni postopki za tem razvojem tudi zaostajajo.

⁸ Prav tam. str. 33.

Zato morajo sodniki te praznine zapolnjevati z razlaganjem vrednot, ki so določene z ustavami, v vedno novih okoliščinah.

17. Spoštovani predsednik Republike Slovenije, dragi kolegi. Vloga sodišč pri krepitvi demokracije nasploh in zaupanja v pravno državo se hitro povečuje. V svojih odločitvah glede objave mesečnih dohodkov v javnem sektorju in odločitve glede določanja cene zakupa zemljišč je latvijsko Ustavno sodišče okrepilo načelo, da mora biti zakonodajni postopek, ki se nanaša na novo ravnovesje ali omejevanje temeljnih pravic posameznikov, takšen, da bo družbo prepričal, da zakonodajalčeva rešitev pomeni najboljši možni kompromis v demokratični družbi. Povedano drugače, zakoni morajo biti v skladu z ustavo. V družbi morajo zbuditi zaupanje, da je bila potreba po omejitvi določenih temeljnih pravic skrbno pretehtana. Zakonodajni postopek tako ni dolžan le spoštovati formalnih zahtev glede postopka za sprejem zakona, temveč mora tudi povečevati zaupanje državljanov v državo in pravo.
18. Rečeno je bilo, da sodniki ne dajejo pravnih mnenj, ampak razglašajo vrednote. To še kako drži za ustavna sodišča. Priznati si moramo, da sodišča oblikujejo vrednote, omejujejo politično moč ali preprečujejo njene ekscese, ko se pojavi argument, da se določena odločitev ne bi smela sprejeti zaradi strahu pred odločitvijo ustavnega sodišča, saj je vse to integralni del delovanja pravne države in sistema zavor in ravnovesij med posameznimi vejami oblasti v sodobnem času.
19. Če sodnike in sodstvo postavimo v ta širši kontekst, moramo sodnikom nujno naložiti večjo odgovornost in vzpostaviti stroge zahteve glede jamstev, povezanih z njihovim mandatom.
20. Družba mora vsebino vrednot, ki jih razglašajo sodniki, sprejeti kot svojo, ali z drugimi besedami, sprejeti jih mora kot vrednote, ki ji niso vsiljene od zunaj ali od zgoraj. V vsaki družbi ali kulturi obstajajo v določenem obdobju stalne osrednje vrednote, splošne norme in temeljna prepričanja, ki jim večina v družbi ne nasprotuje. T. i. teorija diskurzivne pravičnosti zastopa stališče, da prave rešitve izhajajo iz dialoga. Če družba prava ni sposobna razumeti, pride do odtujitve od prava.
21. Latvijsko Ustavno sodišče je zato v dialogu s širokimi segmenti družbe v vsaj dveh smereh. Prvič, svojo pozornost osredotoča na kvaliteto svojih odločitev in obrazložitev, ki jih vsebujejo, saj je le z razumljivostjo mogoče doseči, da bo družba določene vrednote sprejela za svoje. Drugič, Ustavno sodišče se v javno razpravo vključuje na lokalni in mednarodni ravni, da bi tako krepilo javno zavest o ustavnopravnih vprašanjih. Menim, da sistematično in stalno zavzemanje ustavnih sodišč za vzdrževanje dialoga z družbo o ustavnopravnih vprašanjih in o tem, kako na ta vprašanja vplivajo spremembe širših okoliščin in družbenih razmerij, prispeva k nadaljnemu sprejemanju in razvijanju družbenih vrednot.

Zaključne misli

22. Dame in gospodje, neodvisne narode oblikujejo neodvisni umi. Ideje ustvarjajo in uresničujejo neodvisni ljudje. Zato mora država ustvarjati okolje, ki omogoča rast osebne ustvarjalne neodvisnosti. Izražanje osebnega jaza je sprožitelj ustvarjalnosti, ustvarja ideje ter krepi družbo in državo. Po drugi strani mora država zagotoviti tudi, da je tok idej stalen in ne usahne. Zato mora država človekovo dostojanstvo ohranjati na način, ki ne izigra našega individualnega notranjega jaza. To je v enaki meri tudi naloga sodstva. V trenutnem svetu zahteva bolj zavzeto dejavnost vseh vej državne oblasti.
23. Slovenija in Latvija ne veljata za največji državi. Kot je pred več kot sto leti zapisal eden največjih latvijskih pesnikov, Rainis: »Smo majhno pleme, a bomo postali tako veliki kot naša volja.« Sprašujem se, kako velika bo v dobi znanosti in tehnologije morala biti naša volja in kako bogata naša domišljija, da bomo ohranili tudi temeljne pravice in vrednote demokratičnih družb.
24. Država mora stalno pojasnjevati svoj pomen ter pomen sodelovalne demokracije in delitve državne oblasti za boljše samouresničitev vsakega posameznika. Pošteno je, če rečemo, da naša naroda delita močno razumevanje pomena države za narod in njegove posamezne pripadnike. V času, ko se nas stalno vleče in potiska v vse mogoče smeri, moramo znova obuditi zaupanje v tisto, kar smo dosegli, zato sta pravna država in transparentno in komunikativno sodstvo ena od najboljših poti naprej.
25. Dame in gospodje, najlepša hvala za vašo pozornost.